

Kritische bibliografie

JOHAN HUIZINGA (1872-1945)

Raoul Bauer

W.E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven & werk van J. Huizinga*, Groningen. Historische Uitgeverij Groningen, 1990, 319 blz. ISBN 90 6554 101 2

Tot de dag van vandaag blijft Johan Huizinga (1872-1945) één van de meest bekende en intrigerende Nederlandse historici. Dit kan nauwelijks verbazen. Hij heeft immers een aantal werken nagelaten waarvan om verschillende redenen diverse titels nog steeds tot de verbeelding spreken. Zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919) en *Homo ludens* (1938) blijven indringende cultuurhistorische studies. Hetzelfde geldt voor zijn boeiende biografie *Erasmus* (1924) en zijn cultuurkritische geschriften *Mensch en menigte in Amerika* (1918), *In de schaduwen van morgen* (1935) en *Geschonden wereld* (1945). Verder heeft hij zich ook verdienstelijk gemaakt met zijn meer geschiedtheoretische werken zoals *De wetenschap der geschiedenis* (1937).

Doorgaans wordt dit laatste facet van zijn werk wat op de achtergrond geplaatst. Huizinga schijnt in de eerste plaats de auteur van beeldrijke cultuurfresco's of van scherpzinnige cultuuranalyses te blijven. Dát is hij ook ! Maar daarnaast vormt zijn werk een blijvende uitdaging voor alle historici die zich vragen stellen over de eigen aard van hun discipline. Hierbij denk ik evenwel niet in de eerste plaats aan zijn geschiedtheoretische werken. Geenszins wil ik het belang van deze laatste minimaliseren. Het reeds genoemde *De wetenschap der geschiedenis* is belangrijk, zoals ook zijn *Cultuurhistorische verkenningen* uit 1929 met daarin de ondertussen overbekende definitie van geschiedenis als 'de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'. Maar de vragen waarmee Huizinga in verband met het wezen van de geschiedenis worstelt zijn zo existentieel, dat zij op de achtergrond van al zijn belangrijke geschriften aanwezig zijn.

In een lezing uit 1936, *Wat is historische belangstelling*, formuleert hij de 'historische sensatie' als volgt : "een aanraking, een ontroering — ik noemde het 'sensatie' — als ontroering nauw verwant met die door kunst, maar niet identiek. Twee vormen van een mystische beleving... in de voortdurende vatbaarheid voor

deze ontroering ligt de grond van onze historische belangstelling. Zij ligt daar, waar de tijd bezwijkt en de tegenstelling tussen nu en voorheen ophoudt". (blz. 254) Johan Huizinga is reeds vierenzestig wanneer hij deze 'belijdenis' schrijft. Zij is niet zozeer uit een systematische 'theoretische' bevraging van de geschiedwetenschap voortgekomen, maar wel uit een voortdurende en intense, persoonlijke omgang met een wisselende tijdgeest.

Voor het begrijpen van zijn historische visie is het kennen van zijn levensloop daarom ook van groot belang. Het hier voorliggende boek *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga*, van W.E. Krul, is een schitterende en competente gids. In deze studie — waarop de auteur in 1990 promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen — heeft Krul voor een gecombineerde chronologisch-thematische opbouw geopteerd.

Origineel is in ieder geval het eerste hoofdstuk over de jeugd van Huizinga, 'Wetenschap en geweten'. Krul richt hier de focus niet op de latere historicus, maar wel op zijn vader, de in zijn tijd eveneens gelauwerde natuurkundige Dirk Huizinga. Door op die manier het kind Johan enkel zijdelings te belichten, ontwijkt hij de teleologische valkuil die heel wat biografieën ontsiert. Voluit beschrijft de auteur het 'in materieel opzicht bekrompen en zelfs kleinburgerlijk' milieu waarin de Huizinga's leven. Maar ook wordt er volop aandacht aan de aard van Dirk Huizinga's wetenschappelijk werk besteed: positivistisch, maar tegelijk met een sterke belangstelling voor literatuur en geschiedenis. Centraal staat bij hem "het hoogste probleem, dat zich de wetenschap kan stellen, namelijk de vraag: wat is het leven?" (blz. 48, 54-55). Deze spanning tussen 'exacte' wetenschappelijkheid en kunst, zal later de historicus Huizinga niet vreemd zijn.

In het tweede hoofdstuk 'In de beweging' volgen we Huizinga als Gronings student (1891-1895). Zijn belangstelling voor de linguïstiek, de lectuur van heel wat geschriften uit de sfeer van Tachtig worden beeldrijk onder woorden gebracht. Boeiend is eveneens de schildering van de kunstsituatie in Nederland met haar specifiek dienend karakter. "Op het moment dat 'decadent' het modewoord was geworden, wilde zij opbouwend, en zelfs 'monumentaal' zijn. Zij hechtte de esthetiek daarmee opnieuw vast aan de traditionele ethische impuls in de Nederlandse beschaving". (blz. 81) Met deze idee van gemeenschapskunst kan Huizinga goed sloop gaan.

In deze jaren raakt hij sterk onder de invloed van twee boeken die hem als geen andere in de wereld van de middeleeuwen introduceren, namelijk *Le Latin mystique* (1892) van Rémy de Gourmont en *Là-bas* (1891) van Joris Karl Huysmans. Vooral dit laatste is van belang. "Als bron van historisch inzicht stelde hij (Huizinga) *Là-bas* op één lijn met de wetenschappelijke literatuur". (blz. 96) Het verbaast bijgevolg niet dat sporen van dit boek duidelijk in *Herfsttij der Middeleeuwen* zichtbaar zijn. Terecht besteedt Krul aan Huysmans heel wat

aandacht. Misschien zelfs nog iets te weinig. Immers, bij die overweldigende indruk die *La-bas* op Huizinga heeft gemaakt, duikt vrijwel automatisch de vraag op naar de invloed die eventueel nog andere werken van deze Nederlands-Franse schrijver op de jonge Huizinga hebben gehad. Wat bijvoorbeeld met het toch wel belangrijke *A Rebours* (1884) dat reeds de Fin de Siècle-mentaliteit aankondigt en wat met Huysmans bekeringsgeschiedenissen als *La Cathédrale* (1898) ? Krul had deze te verwachten vragen kunnen opvangen.

De geest die Huizinga bij deze Franse auteurs aantreft, ligt evenwel ver van de geschiedenis als exacte kennis verwijderd. Duidelijk heeft hij hier problemen mee. De positieve wetenschap die hij onder anderen bij zijn vader ontmoet, kan hij niet licht van zich afzetten. Twijfel en onzekerheid worden zijn deel. Treffend beschrijft Krul hoe hij in deze sfeer 'van onbehagen', troost en sterkte in de muziek vindt, "een kunst die geen gezichtspunt opdrong en niets betoogde, maar er alleen uit zichzelf leek te zijn". (blz. 99) Merkwaardig hierbij is hoe de muziek Huizinga uiteindelijk weer bij de geschiedenis brengt. "Tijdens een van die huisconcerten in de zomer van 1893 beleefde hij een ervaring die hem althans voor een deel met zijn tegenstrijdige gevoelens verzoende... Het lezen van de bronnen moet hem onverwachts hebben meegesleept. Terwijl hij zich er verder in verdiepte, verloor hij allengs zijn besef van afstand; hij zag het verleden voor zich, alsof hij nog maar de hand behoefde uit te strekken om het aan te raken. Bij het horen van de muziek keerde deze gewaarwording terug, en ditmaal nog sterker : hij waande zich onttrokken aan zichzelf, buiten tijd en werkelijkheid". (blz. 100)

Geschiedenis en muziek, verbeelding en herinnering : het zijn thema's die in het leven van Huizinga vervlochten zitten. En de auteur is daar zeker niet blind voor. (zie verder blz. 135, ook n. 3) In casu vind ik het daarom jammer dat Krul de relatie tussen muziek en geschiedenis bij Huizinga niet verder heeft uitgewerkt. Het zou een boeiende invalshoek zijn geweest om de spanning tussen 'wetenschap' en 'verbeelding' in de geschiedenisbeoefening te beschrijven. Maar goed, de thematiek van dit boek ligt nu eenmaal op een ander terrein. Het feit trouwens dat de biografische evocatie van Huizinga dergelijke vragen oproept en dus tot verdere reflectie prikkelt, toont reeds het vruchtbare van deze Huizinga-studie aan !

In het derde hoofdstuk 'Het leven der woorden' staat vooral de geleidelijke overgang centraal die zich bij Huizinga voltrekt van de taalwetenschap naar het domain van de geschiedoefening. Met veel zin voor het essentiële beschrijft Krul waarom Huizinga zich rond 1903 uiteindelijk van de Indische literatuur heeft afgekeerd. "Maar wat hij vooral zocht, en in de Indische literatuur te zelden vond, was het treffende historische beeld". (blz. 147) Vooral dit, samen met zijn herwonnen christelijke overtuiging, heeft hem op het spoor van Kleio gebracht.

In 'Een standbeeld voor Johan de Witt', komen twee belangrijke facetten van Huizinga's denken op de voorgrond.

Vooreerst is er zijn belangstelling voor de Bourgondische beschaving. Deels ziet hij deze als een aanloop tot een 'Nederlandse cultuurgeschiedenis', deels als een spiegel, ook voor de Europese politieke actualiteit van W.O.I. Boeiend hierin is Kruls verwijzing naar de manier waarop Huizinga zowel door zijn studie als door het contact met een tragische tijdgeest, telkens weer door de kracht van het historische symbool wordt getroffen. "Sedertdien was hij nog sterker dan tevoren tot de overtuiging gekomen dat het gedrag van individuen en samenlevingen dikwijls eerder wordt bepaald door symbolische voorstellingen, ontleend aan een al dan niet reëel verleden, dan door rationele overwegingen en direct materieel belang". (blz. 155) In de Bourgondische cultuur is, volgens Huizinga, dit al dan niet bewust teruggrijpen op 'oudere vormen en denkbeelden' overal aan te wijzen en ook in onze tijd treft men dergelijke 'historische levensidealen' aan zoals de 'mythologie van het moderne nationalisme'.

Vervolgens — en nauw verbonden met het vorige — komt zijn benadering aan bod van een eigen Nederlandse politiek en identiteit. Krul weet hier heel sprekend het verband aan te duiden tussen Huizinga's belangstelling voor de zeventiende-eeuwse raadspensionaris Johan de Witt en het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk (1653-1672) aan de ene kant en de noden van de eigen tijd aan de andere kant. "Vergeleken met de veilheid en trouweloosheid die in de omringende landen de politiek beheerschte, is inderdaad de Nederlandsche staatkunde der 17de eeuw een toonbeeld van integriteit, evenals de Witt's ambtelijk leven dat was vergeleken met de heerschende ambtszeden". Deze omschrijving maakte hem "nu de brute machtspolitiek opnieuw leek te vergezellen, tot nationaal symbool bij uitstek". (blz. 172)

In het vijfde hoofdstuk 'Moderne beschavingsgeschiedenis', bespreekt Krul Huizinga's belangstelling voor de Amerikaanse geschiedenis. Op het eerste gezicht lijkt dit een wat vreemde eend in de bijt. In de zomer van 1917, midden zijn belangstelling voor de middeleeuwse beschavingsgeschiedenis en de renaissance — zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* verschijnt enkele jaren later —, besluit Huizinga plots een college te geven over de Amerikaanse geschiedenis. Eind 1918 verschijnt dit onder de titel *Mensch en menigte in Amerika*.

Bij nader toekijken past dit boek volledig in Huizinga's preoccupaties van het ogenblik. Zijn inzicht in de nieuwe internationale betekenis van de Verenigde Staten en de invloed die van dit land zou uitgaan op de democratische tendenties in Nederland, wegen bij hem zeer zwaar door. Typisch voor Huizinga is dat hij de veranderde situatie ziet in termen van tegenstelling "tussen bevrijding (...) uit de impasse waarin de Europese beschaving was vastgelopen" en vrees voor "het verlies van talrijke waarden en tradities die hij onvervangbaar achtte". Wat was

de Amerikaanse cultuur ? Een nieuw begin of een bespoediging van het "proces van neergang waarin Europa zich naar zijn mening bevond" ? (blz. 177-178) Het is duidelijk dat de ernstige crisis die Huizinga in zijn *Herfsttij* beschrijft hier niet ver vandaan is. En de Nederlandse historicus staat met deze pessimistische stemming niet alleen. Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* zal niet lang meer op zich laten wachten.

In een viertal hoofdstukken beschrijft Huizinga op een vaak verrassende manier belangrijke facetten van het Amerikaanse leven. Scherp analyseert hij de betekenis van economie en techniek die volgens de auteur de individuele vrijheid uithollen, bespreekt hij de normerende rol van de Verenigde Staten in de wereld, blijft hij stilstaan bij het zogenaamde 'angstvullige conformisme', enzovoort. Ondanks allerlei reserves tegenover het land eindigt het boek toch op een gematigd optimistische toon.

Uiteindelijk blijft Huizinga's beeld over Amerika ambivalent. Noch zijn verblijven ter plaatse noch de gewijzigde politieke omstandigheden hebben daar iets aan veranderd. Men heeft de indruk dat hij door dit land zowel wordt aangetrokken als afgestoten. De basis van deze dubbelslachtigheid is zeer complex. Zij heeft zowel te maken met zijn elitisme dat danig overhoop met "het stuitende vulgarisme van het Amerikaanse beschavingsgemiddelde" ligt, met zijn trouw aan de liberale Europese traditie als met geschiedfilosofische overwegingen. Wat deze laatste betreft, is het typisch voor de 'beeldende' geschiedvisie van Huizinga dat hij met zorg waarneemt hoe in Amerika "het proces van abstrahering van de geschiedenis het verst (was) gevorderd". Europa zou volgen, meent hij. "... daarmee zou wat van oudsher het doel van de geschiedschrijving was geweest, de 'algemeen toegankelijke voorstelling' verloren gaan". Ook wat dit inzicht betreft, heeft Huizinga scherp gezien : "Dat de maatschappelijke ontwikkeling van het industriële tijdperk zich steeds minder in aanschouwelijke begrippen laat weergeven, is een gegeven dat inmiddels niet meer wordt betwijfeld". (blz. 206-207)

De bezorgdheid voor het aanschouwelijke in de geschiedenis leidt goed het volgende hoofdstuk in over 'De taak der cultuurgeschiedenis'. Ongetwijfeld is dit één van de meest boeiende delen van het boek. Na enkele inleidende beschouwingen over het eigene van de cultuurgeschiedenis, met hierbij onder andere een korte beschrijving van gelijkenis en verschil tussen het werk van Burckhardt en dat van Huizinga, tracht de auteur de diepere gronden van het cultuurhistorische werk van de Nederlandse historicus te begrijpen. "Maar na 1912, omstreeks zijn veertigste levensjaar, nam zijn zelfvertrouwen merkbaar toe. Eerst nu werd hij van historicus zonder meer tot cultuurhistoricus", meent Krul. (blz. 212)

Deze overgang verloopt verre van gemakkelijk. Met verve beschrijft Krul hoe Huizinga's visie op de geschiedbeoefening ook en vooral vanuit een

'persoonlijke tweestrijd' verandert. Gebeurtenissen uit zijn persoonlijk leven en een pessimistische kijk op de eigen tijd, brengen hem tot een meer diepgaande vraagstelling over de waarde en de mogelijkheden van het historische métier. Dat hij hiermee in frontale aanvaring komt met de nog steeds overheersende 'traditionele geschiedschrijving' is duidelijk, maar heeft hem nooit verhinderd om zijn eigen weg te blijven verdergaan.

Hoe interessant en rijk gestoffeerd dit hoofdstuk ook is, toch is hier een aantal bedenkingen op hun plaats. Vooreerst is het jammer dat de discussie tussen Huizinga's cultuurbeeld en de kritiek hierop van Geyl en Romein niet wordt behandeld. De aanmerking van de eerste dat, zoals Von der Dunk het in zijn recensie *Huizinga's cultuurpessimisme* verwoordt, Huizinga het verleden systematisch idealiseert ten koste van het heden en die van Romein dat Huizinga de gevangene blijft van "een burgerlijke bevangenschap" (*Kleio heeft duizend ogen*, blz. 64), is een uitstekende uitvalshoek om zijn cultuuropvatting diepgaand te omschrijven.

Vervolgens komt in Huizinga's opvattingen over de relatie tussen verleden en heden een opvallende tegenstelling naar voren die Krul toch te weinig systematisch behandelt. Aan de ene kant is het duidelijk dat Huizinga door de eigen tijd 'gegrepen' is. Zijn concept van geschiedenis als 'de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van het verleden' is hiervan een treffende illustratie. Maar aan de andere kant ontwikkelt hij een visie waarin het "historische bewustzijn eigenlijk geen heden kent, en dat de geschiedenis daarom van alle wetenschappen het dichtst staat bij de dood". (blz. 231) Moet een dergelijke houding niet leiden tot "een losheid ten aanzien van het heden"? Zoals Jo Tollebeek in zijn *De toga van Fruin* argumenteert, schuilt ook hierin een diep meningsverschil tussen Huizinga en zijn toen jongere collega's Romein en Geyl. (*De toga...*, blz. 245) Krul brengt dit gegeven wel aan zonder het evenwel grondig te behandelen.

Tenslotte — en wellicht hangt dat nauw samen met het vorige — zou een meer uitgewerkte bespreking van de manier waarop Huizinga de relatie tussen wetenschap en kunst ziet, toch wenselijk zijn geweest. Precies zoals in het tweede hoofdstuk het geval is, snijdt Krul het probleem wel aan maar laat het te vlug los.

Het voorlaatste hoofdstuk 'Nederland's beschaving', ziet Huizinga als de 'vaderlandse' historicus. Twee kenmerken springen onmiddellijk in het oog.

Hoewel een bewonderaar van Fruin met zijn vaak hooggestemd nationaal gevoel, neemt Huizinga een meer genuanceerd standpunt in. Hij "deelde het nationalisme van zijn tijdgenoten zonder er de rug bij te rechten", deelt Krul flijntjes mee. (blz. 242) Maar de tegenstelling ligt wellicht dieper. In zijn aversie

tegen elke vorm van historisch determinisme, weert hij ter zake een teleologische invalshoek. Geyl en zijn Groot-nederlandse gedachte, evenals het Belgicistische geschiedpatroon van Henri Pirenne, konden hem nooit overtuigen.

Een tweede gegeven is zijn belangstelling voor het Nederlands volkskarakter. De 'nuchtere burgerlijkheid' die hij er ontdekt, brengt hij in verband met de mogelijkheid om in "een wereld vol overspannen sentimenten" een bemiddelende rol te spelen. (blz. 248) Terecht wijst Krul hier op een tegenstrijdigheid in Huizinga's opvattingen : was de Nederlandse samenleving niet in die mate uniek dat het "(misschien) getuigde van te veel optimisme om deze eigenschappen op de internationale verhoudingen te willen overdragen" ? (blz. 251)

In een tweede luik van dit hoofdstuk staat de bekende studie over de zeventiende eeuw centraal. Voor Krul is dit een gelegenheid om niet enkel deze periode van de nationale geschiedenis in Huizinga's oeuvre te situeren, maar om ook aandacht voor het 'artistieke' element in diens geschiedbeoefening te vragen. Ook in dit stuk, vlot en met veel inzicht geschreven, is de moeite waard. Wel kan men zich afvragen of het niet beter in het vorige hoofdstuk over de cultuurgeschiedenis zou hebben gepast. Alles samengenomen betreft het een vrij ingewikkelde materie die daarom in één hoofdstuk moet worden bijeengebracht in plaats van zoals nu, opgesplitst in vier hoofdstukken.

Diezelfde overweging geldt inderdaad ook voor het laatste hoofdstuk. Als een soort epiloog behandelt Krul de allesbehalve rimpelloze verhouding tussen Menno ter Braak en Huizinga. De problemen die op tafel komen zijn bekend uit de vorige bladzijden : kunst versus wetenschap en de relatie tussen verleden en heden. Ook hier treft de lezer een zeer lezenswaardige tekst aan. Maar tegelijk dringt zich de vraag op of de auteur deze problematiek niet beter als een eenheid had behandeld. De chronologisch-thematische opbouw van het werk is niet voldoende uitgezuiverd waardoor Krul soms in herhaling vervalt en belangrijke items uit Huizinga's denken te fragmentarisch behandelt.

Deze bedenking neemt niet weg dat de eindbalans positief blijft. Het is een fris geschreven boek dat tot reflectie aanzet. En in dit geval is dat niet alleen aan Huizinga te danken.